

IKONOGRAFIA V SLUŽBÁCH ARTETERAPIE. KRÁTKY VSTUP DO PROBLEMATIKY¹⁵⁶

Pavol KOCHAN

Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov,
Slovenská republika

V umeleckých kruhoch nachádzame ikonografiu¹⁵⁷ definovanú ako storočiami vyvinutý špecifický štýl cirkevného maliarstva, ktorého rozkvet zaznamenávame najmä v byzantskom období. Z pravoslávneho teologického hľadiska sa ikonografia javí ako jedna z možností vyjadrenia pravoslávneho učenia, ktoré graficky zachytáva zjavenú Božiu pravdu, vyjadrenú ústami svätých otcov na všeobecných snemoch. Ikona ako obraz skutočného má predovšetkým soteriologický význam. Pomáha pochopiť skutočnú pravdu, t. j. pravdu o Bohu, čím človeku umožňuje preniknutie do nebeského.¹⁵⁸ V posledných desaťročiach vidíme snahu včlenenia ikonografie do sféry sociálno-psychologickej, kde sa stáva predmetom a súčasťou terapie. V nasledujúcej krátkej štúdii sa snažíme objasniť niektoré základné prínosy ikonografie v oblasti arteterapie.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Tento článok je výsledkom vedecko-výskumného projektu Experimentálna oneiroterapia v praxi – analýza možností a efektívnosti novej rehabilitačno-intervenčnej a diagnostickej techniky pri práci s klientom sociálnej práce VEGA č. 1/0010/13.

¹⁵⁷ Vychádzame z gréckeho výrazu *εικονογραφία* (pozostáva z dvoch slov *εἰκών* a *γράφειν*), ktorá v preklade znamená písanie obrazu, resp. v teologickom chápaní ikona je teológia zachytená v grafickom, obrazovom ponímaní. Každá čiara, každá farba, každý detail má svoj teologický podklad a význam. Samotná príprava a následná realizácia je výsledkom modlitebného sústredenia. Modlitba je najčistešia teológia zachytávajúca jednotlivé zjavené Božie pravdy overené a potvrdené životom celého cirkevného spoločenstva. Modlitba spojená s pôstom a ďalšími atribútmi askézy človeka predstavuje orthodoxiu realizovanú v praxi.

¹⁵⁸ Viac o teológii o ikone pozri napr. PILKO, J. 2014. Svätý Ján Damaský a jeho učenie o uctievaní svätých ikon. In: *Acta Patristica : vedecký recenzovaný akademický časopis zameraný hlavne na oblasti patológie, teológie, religionistiky, biblistiky, hermeneutiky, filozofie, pedagogiky, psychológie, sociológie a svetových a cirkevných dejín*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, roč. 5., č. 11, s. 111-119. ISSN 1338-3299.

¹⁵⁹ Viac o arteterapii pozri napr. KUZÝŠIN, B. 2014. Základné východiská a princípy oneiro-arteterapeutického programu. In: *Sociálna a duchovná revue : vedecký recenzovaný časopis o aktuálnych sociálnych a duchovných otázkach*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, roč. 4, č. 4, s. 50-57. ISSN 1338-290X.

Psychologička a regresiológička¹⁶⁰ Júlia Serebrjanniková sa vo svojich štúdiách vyplývajúcich z niekoľkoročnej praxe psychoterapie venovala aj arteterapii, v rámci ktorej sa zamerala aj na možnosti využitia pravoslávnej ikonografie v tejto oblasti. V jednej zo svojich štúdií popisuje hlavné prínosy ikonografie v procese terapie na základe dvoch základných prístupov. Prvým prístupom je stimulácia kreativity u klienta a druhý v náväznosti na prvý predstavuje analýzu tvorby samotného produktu, t. j. v tomto prípade neverbálne vyjadrenie primárnej myšlienky, emócie a konfliktu spomínanou kreativitou. Prínosom ikonografie sa stáva možnosť zhromaždenia zdrojov vo vzťahu s tým, čomu klient verí.¹⁶¹ Arteterapia využíva ľudskú predstavivosť a na rozdiel od ikonografie neobmedzuje klienta presnými pravidlami. Ikonografia vo svojom historickom vývoji stanovila striktné pravidlá v procese tvorby. Aj z toho dôvodu by sa mohlo zdať, že nie je veľmi využiteľná v terapii. Vyššie spomínaná autorka nám však približuje zo svojej praxe niekoľko dôležitých pozitív ikonografie. V ikonografii oproti maliarskemu umeniu nie je možná sebarealizácia, nie je možný ľubovoľný výber farieb, nie je povolená vlastná kombinácia objektov a subjektov. Ikona má prísne pravidlá aj v rámci priestorového vnímania – priestor je zachytený v opačnom zmysle, ako to vnímame z obrazov a fotografií, reps. v skutočnom priestorovom videní. Architektonické a krajinné prvky, ako sú domy, mestá, stromy skaly a pod., tvoria dynamiku spätného pohľadu, ktoré otvárajú vizuálnym spôsobom otvárajú dialóg medzi nebom a zemou, t. j. ponúkajú vstup do dialógu s

¹⁶⁰ Z anglického pomenovania *past life regression* (skr. PLR). Ide o metódu využívanú hlavne v parapsychológii v snahe vedecky dokázať realitu reinkarnácie. Cielenými otázkami na klienta v hypnotickom stave psychológ sa snaží znížiť vplyv súčasného problému na klienta ako spomienky z minulosti, kde ich opätovným prežitím klient sa vyrovnáva so súčasným problémom ako dôsledkom udalostí v predošlom živote. Súčasní poprední psychológovia ako zástupcovia modernej vedeckej psychológie zväčša zamietavo posudzujú využívanie hypnózy ako neetický prostriedok vystavovania klienta traumatickým spomienkam so zámerom preniknúť do jeho pamäte. Viac o podstate a diskutabilnosti využívania hypnózy pozri *Hypnosis: the Cognitive-behavioral Perspective*. [eds. N. P. SPANOS a J. F. CHAVES]. Buffalo, New York : Prometheus Books, 1989. 515s. A tiež SPANOS, N. P. 1996. *Multiple Identities and False Memories: A Sociocognitive Perspective*. Washington, D. C. : American Psychological Association, 1996. 371s.

¹⁶¹ Pozri СЕРЕБРЯННИКОВА, Ю. 2012. *Психотерапевтическое влияние иконописи на человека*. [online]. [2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.serebryannikova.ru/papers/psihoterapevticheskoe-vliyanie-ikonopisi-na-cheloveka>.

mimočasovým každému, kto sa na ikonu pozerá.¹⁶² Mnohí ikonopisci vyjadrujú presvedčenie, že na ikone má všetko svoj zmysel a miesto, preto celá ikona je vždy zhotovená do najmenších detailov, ktoré spolu harmonicky vytvárajú celistvý obraz. Čo sa však týka technického charakteru, v ikone nachádzame maximalistický kontrast pozemského a nebeského, pominuteľného a nepominuteľného, materiálneho a nadzmyslového. Všetky objekty, ako sú domy, rastliny, živočíchy, odev a postavy sú jednoduchých tvarov, akoby neboli tak dôležité. Na druhej strane vidíme tvár svätého, ktorá je namaľovaná do najmenších detailov. Isteže, všetko má svoj zmysel, inak by sa na ikonu nedostalo, napriek tomu ikona vyzdvihuje do popredia (a teda aj do detailov, na ktoré sa máme sústrediť) to, čo je na nej dôležité, a do úzadia ustupuje menej podstatné v soteriologickom zmysle. Podľa Serebrjannikovej sú napriek svojej striktnosti jedinečné nasledujúce pozitíva využitia ikonografie: Ikonopisec, ktorý je navyše pravoslávneho vyznania, umocňuje svoje stotožnenie s ikonou prostredníctvom ponorenia do silného duchovného stavu. Zároveň ustupujú fyziologické požiadavky a do popredia sa dostáva silnejúca vnútorná sústredenosť. V tomto procese sa ikonopisec dostáva do stavu stotožňovania sa s vnútornou povahou ikony, ktorej výsledkom je uspokojenie a radosť, čím sa postupne eliminuje stav úzkosti. Samotná technika tvorby vyžaduje od ikonopisca maximálne sústredenie. Presné prevedenie každého ťahu štetcom, každá línia, jej predpísaná hrúbka a dĺžka odpútava autora od každodenných problémov a na túto chvíľu autor neanalyzuje svoj život, ale dostáva sa do stavu, kedy zmyslom života je „teraz“ a „tu“. Takáto absolútna chvíľková sústredenosť napomáha znižovať pocity úzkosti životných problémov.¹⁶³ Ďalším prvkom ikonografie je fakt, že autor pracuje so živými materiálmi, ako je vaječná emulzia zložená zo žltka, vína, prípadne vody, a minerálne prvky, ktoré sú obsiahnuté v jednotlivých farbách. Farby sú rozrábané krúživým pohybom, kde symbol kruhu je často používaný pri meditatívnych stavoch. Aj

¹⁶² Pozri LOWELL, M. 2012. *Painting an Icon; the Hexaameron Workshop*. [online]. [2015-05-22]. Dostupné na: <http://www.orthodoxartsjournal.org/painting-an-icon-the-hexaameron-workshop/>

¹⁶³ V tejto súvislosti dávame do pozornosti knihu, ktorá z teologicko-duchovného hľadiska konfrontuje otázky života a smrti, s nimi spojené otázky vlastného bytia a zároveň sa dotýka aj oblasti etiky a bioetiky. ŽUPINA, M. 2014. *Od smrti k životu : teologický a duchovný pohľad na vybrané bioetické otázky*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014. 122s. ISBN 978-80-555-1235-8.

technika nanášania farieb a tieňovania od tmavých k nasvetlejším má svoje dôležité vyjadrenie. Ak autor začína od najtmavšej farby a postupuje k najsvetlešiemu odtieňu, končiac niekde pri bielej, akoby prechádzal svojím osobným putovaním chaosom a temnom neznalosti alebo nevedomia k jasnému svetlu poznania. posledným pozitívom je skutočnosť, že po dokončení celej ikony, ktorej zhotovenie bolo naplnené námahou dodržania všetkých kritérií a predpisov, ikonopisec nadobúda vyššie sebavedomie v seba a svoje schopnosti.¹⁶⁴

Aj keď sme vyššie uviedli, že ikonopisec je spútaný presnými pravidlami ikonografie, predsa len je tu určitá oblasť slobody, ktorá môže byť predmetom analýzy. V prvom rade je to slobdný výber obsahu ikony. Spravidla si človek vyberá ikonu Christa, Presvätej Bohorodičky, svätého, ktorého mena je nositeľom, výnimočnejšie je to sviatok alebo historicko-teologický výjav. Ak neberieme do úvahy objednávku zo strany chrámu alebo monastiera, zriedkavo si jednotlivец vyberá ikonu, ktorá zachytáva výjavy z knihy Zjavenia, ktorej hlavné témy sú Antichrist, posledný súd či zostúpenie do večného zatratenia.¹⁶⁵

U klienta sa dajú odpozorovať ešte dva atribúty: výber farieb a technika, akú používa, resp. zvláda. U farieb je dôležité si všímať pri výbere ikony, aké farby prevládajú. Jednotlivé farby majú svoj význam, ako napríklad zelená znamená život, modrá čistotu, zlatá večnosť, čierna smrť. Serebrjanniková uvádza ako príklad dve ikony z rôznych storočí, jedna je z novgorodskej školy z 13. storočia a druhá je z Jaroslavl'skej školy zo 16. storočia.¹⁶⁶ U novgorodskej ikony prevláda jasná až krvavočervená farba ako farba mučeníctva (pozri obrázok 1). Odrazuje sa tu tak jedna z črt školy, ktorá pramení aj z historických

¹⁶⁴ Pozri СЕРЕБРЯННИКОВА, Ю. 2012. *Психотерапевтическое влияние иконописи на человека*. [online]. [2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.serebryannikova.ru/papers/psihoterapevticheskoe-vliyanie-ikonopisi-na-cheloveka>.

¹⁶⁵ Pozri СЕРЕБРЯННИКОВА, Ю. 2012. *Психотерапевтическое влияние иконописи на человека*. [online]. [2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.serebryannikova.ru/papers/psihoterapevticheskoe-vliyanie-ikonopisi-na-cheloveka>.

¹⁶⁶ Pozri СЕРЕБРЯННИКОВА, Ю. 2012. *Психотерапевтическое влияние иконописи на человека*. [online]. [2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.serebryannikova.ru/papers/psihoterapevticheskoe-vliyanie-ikonopisi-na-cheloveka>.

udalostí, ako sú mongolské vpády.¹⁶⁷ V prípade jaroslavl'skej ide o prevahu zemitých farieb, obzvlášť zelenej a jej rôzne varianty, čo má predstavovať nádej, prípadne obrodu, znovuzrodenie (pozri obrázok 2). Postupne sa na pozadie ikon dostáva jasná farba v odtieňoch modrej, okrovo-žltej alebo zlatej, ktoré nám z historického hľadiska pripomínajú „zlatý vek“ ruského národa v 16.-17. storočí.¹⁶⁸

Čo sa týka techniky, samozrejme, je potrebné rozlišovať medzi klientom–umelcom a klientom, ktorý nie je odborníkom v umeleckom smere, prípadne ikonopiscom. Pravidlá ikonografie popisujú ťah linky (čiary) od hrubej k tenkej. Skúsený ikonopisec namaľuje čiaru sebavedomým rýchlym ťahom a na konci čiary akoby len rýchlo mávol. Rovnako je to aj pri zakrivených čiarach. Pri maľovaní je možné u klienta-laika odpozorovať, s akou istotou ťahá čiaru. Môže ísť o začiatočnícku neistotu a uvedomení si zodpovednosti pri dodržiavaní prísnych pravidiel techniky, ale zároveň to môže nasvedčovať aj o neistote klienta v osobnom živote.¹⁶⁹

V spojených štátoch amerických vzrastá záujem o získanie poznatkov ikonografie, hlavne byzantského štýlu, ale tiež preniknutie do jej vnútorných rozmerov v zmysle spirituálneho vplyvu a tým aj jej uplatniteľnosti v rámci terapie klientov. Ide o pomerne mladú „disciplínu“ v tejto oblasti¹⁷⁰, ktorá nadobúda stále väčšie možnosti jej aplikovania. Pri skúmaní problematiky jej využitia sme našli zaujímavé informácie, ktoré poskytujú určité inovujúce poznatky čiastočne kazuistického charakteru implementovania ikonografie do arteterapie aj v našom prostredí.¹⁷¹

¹⁶⁷ Pozri MORSE, K. 2014. *What is the Novgorod School, and why is it important in the field of art history?* [online]. [2015-01-27]. Dostupné na: <http://www.enotes.com/homework-help/what-novgorod-school-why-important-field-art-468811>.

¹⁶⁸ Viac pozri KONDAKOV, N. P. 2008. *Icons*. New York : Parkstone Press International, 2008. 256s. ISBN 978-1-78042-925-0.

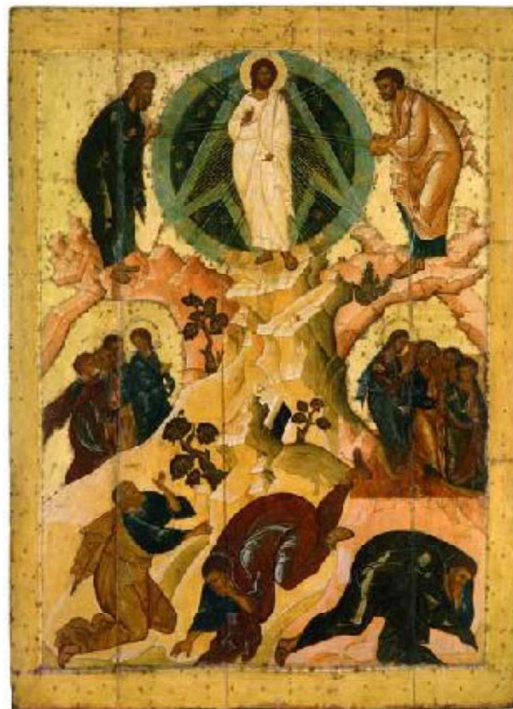
¹⁶⁹ Pozri СЕРЕБРЯННИКОВА, Ю. 2012. *Психотерапевтическое влияние иконописи на человека*. [online]. [2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.serebryannikova.ru/papers/psihoterapevticheskoe-vliyanie-ikonopisi-na-cheloveka>.

¹⁷⁰ Samotná arteterapia sa v odborných kruhoch rozvíjala už v 50-60-tych rokoch 20. storočia. Jednou zo známych odborníčok v tejto oblasti bola Edith Kramerová (1916-2014). Jej publikácie (v časopise *The American Journal of Art Therapy*) svedčia o vysokom záujme využitia arteterapie hlavne u detí.

¹⁷¹ Pozri LOWELL, M. 2012. *Painting an Icon; the Hexaameron Workshop*. [online]. [2015-05-22]. Dostupné na: <http://www.orthodoxartsjournal.org/painting-an-icon-the-hexaameron-workshop/>



Obrázok 1: Ikona sv. Jána Lestvičníka, sv. Georgija a sv. Vlasija. Novgorod, druhá polovica 13. stor. Zdroj: <http://icons-art.ru/image/school/icon-ioan-lestvich.jpg>



Obrázok 2: Ikona sviatku Premenenia Pána. Jaroslavl', 1516. Drevo, tempera. Zdroj: http://www.icon-art.info/masterpiece.php?lng=-ru&mst_id=775

Konkrétne ide o osobnú skúsenosť zakladateľky neziskovej organizácie Hexaameron, ktorá poskytuje ikonografické kurzy pre verejnosť. Zúčastnila sa jedného takéhoto kurzu, aby pochopila zmysel toho, čo robia. Pri opise svojej práce zreferovala vlastné pocity a tiež niekoľko zaujímavých postrehov z dialógov so svojimi učiteľmi. Jedným z učiteľov bola Ruska Anna Gourieva, ktorá sa ikonografii venuje vyše štyridsať rokov a ktorá sa učila u významných ruských ikonografov. Na otázku, prečo trávi spolu s ostatnými učiteľmi toľké hodiny pri študentoch, usmerňujú a opravujú ich tvorbu a nenechajú radšej obraz samostatne sa vyvíjať pod rukami svojich tvorcov, odpovedala: „Ikona musí byť krásna a skutočná (t. j. pravdivá).“ Krása v umení nadobudla svoj vlastný špecifický obsah, preto sa o nej nezvykne hovoriť, o to menej o pravde. To, čo je krásne a pravdivé, je nevyhnutné naučiť sa s veľkou námahou. Najlepší spôsob, ako sa naučiť, je sledovať ťahy majstra. Za krátky čas trvania kurzu nie je možné naučiť sa ikonografiu, preto sú tu učitelia, od ktorých sa študenti učia aj vtedy, kedy sú ich chyby na ikone opravované. Samotná oprava

však nie je v zmysle potláčania osobnosti. Ide skôr o pochopenie, že ikonografia nie je umenie a ikona nie je obraz. Ak umelec zachytí nejaký moment na obraze, je to subjektívna vizualizácia konkrétneho momentu. Ikona však od počiatku tvorby znamená mimočasový rozhovor medzi osobou na obraze a osobu, ktorá sa na ňu pozerá.¹⁷² Učiteľ nesleduje ani tak emotívne prejavy študenta ako liturgický význam zobrazeného. V tomto prípade presnosť znamená zachytenie pravdivosti. Ak ikone nie je predstavivosťou umelca, ale víziou samotnej Cirkvi, potom zachytenie svätého na ikone sa stáva duchovnou realitou obsahujúcou soteriologické prvky. Podobne ako hudobný skladateľ zoraďuje notu po note do presného sledu a súzvuku, ikonograf cez presne dodržané ťahy farbami prehráva melódiu, v ktorej je zachytená plnosť pravdy a slobody. Takýmto spôsobom aj keď spočiatku človek je plný obáv a frustrácií, najmä ak oprava ikony znamená odstránenie farby a návrat na začiatok, vzniká niečo dokonalé, čo je pravdivé, skutočné a krásne. Ikona tak nie je otrocké a bezduché kopírovanie starobylých artefaktov dávnej minulosti, ale nádherný a skutočný obraz samotnej Cirkvi, ktorá grafickým spôsobom vyjadruje pravoslávnu teológiu esteticky veľkolepú a vernú samotnému Spasiteľovi.¹⁷³

Zoznam bibliografických odkazov

- KONDAKOV, N. P. 2008. *Icons*. New York : Parkstone Press International, 2008. 256s. ISBN 978-1-78042-925-0.
- KRAMER, E. 2000. *Art as Therapy: Collected Papers*. [ed. Lani Gerity]. London : Jessica Kingsley Publishers, 2000. 272s. ISBN 1-85302-902-5.
- KUZYŠIN, B. 2014. Základné východiská a princípy oneiro-arteterapeutického programu. In: *Sociálna a duchovná revue : vedecký recenzovaný časopis o aktuálnych sociálnych a duchovných otázkach*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej university v Prešove, 2013, roč. 4, č. 4, s. 50-57. ISSN 1338-290X.

¹⁷² Pozri LOWELL, M. 2012. *Painting an Icon; the Hexaameron Workshop*. [online]. [2015-05-22]. Dostupné na: <http://www.orthodoxartsjournal.org/painting-an-icon-the-hexaameron-workshop/>

¹⁷³ Pozri LOWELL, M. 2012. *Painting an Icon; the Hexaameron Workshop*. [online]. [2015-05-22]. Dostupné na: <http://www.orthodoxartsjournal.org/painting-an-icon-the-hexaameron-workshop/>

- LOWELL, M. 2012. *Painting an Icon; the Hexaameron Workshop*. [online]. [2015-05-22]. Dostupné na: <http://www.orthodoxartsjournal.org/painting-an-icon-the-hexaameron-workshop/>
- MORSE, K. 2014. *What is the Novgorod School, and why is it important in the field of art history?* [online]. [2015-01-27]. Dostupné na: <http://www.enotes.com/homework-help/what-novgorod-school-why-important-field-art-468811>.
- PILKO, J. 2014. Svätý Ján Damaský a jeho učenie o uctievaní svätých ikon. In: *Acta Patristica : vedecký recenzovaný akademický časopis zameraný hlavne na oblasti patrológie, teológie, religionistiky, biblistiky, hermeneutiky, filozofie, pedagogiky, psychológie, sociológie a svetových a cirkevných dejín*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, roč. 5., č. 11, s. 111-119. ISSN 1338-3299.
- СЕРЕБРЯННИКОВА, Ю. 2012. *Психотерапевтическое влияние иконописи на человека*. [online]. [2015-03-16]. Dostupné na: <http://www.serebryannikova.ru/papers/psihoterapevticheskoe-vliyanie-ikonopisi-na-cheloveka>.
- ŠAK, Š. 2014. Svätý Nikolaj Kabasila a jeho dielo "Život v Christu". In: *Acta Patristica : vedecký recenzovaný akademický časopis zameraný hlavne na oblasti patrológie, teológie, religionistiky, biblistiky, hermeneutiky, filozofie, pedagogiky, psychológie, sociológie a svetových a cirkevných dejín*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, roč. 5., č. 11, s. 131-139. ISSN 1338-3299.
- ŽUPINA, M. 2014. *Od smrti k životu : teologický a duchovný pohľad na vybrané bioetické otázky*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014. 122s. ISBN 978-80-555-1235-8.

ICONOGRAPHY IN SERVICE OF ARTE THERAPY. SHORT ACCESSION INTO PROBLEM

Pavol KOCHAN, lecturer, Orthodox Theological Faculty, University of Prešov in Prešov, Masarykova 15, 08001 Prešov, Slovakia, pavol.kochan@unipo.sk, tel. 0517724729

Abstract

In recent years iconography is becoming more and more frequently the subject of art therapy. It seems that painting icons suppresses human freedom and self-fulfillment. The icon has a precise and strict rules that must be followed. However, true freedom is to preserve these rules, which they have their theological and liturgical significance. After their compliance the icon come to be an open dialogue between the earth and heaven, the ephemeral and the eternal, between showing and Looking. The icon shows the revealed truth of God that liberates man. Therefore, the icon has a soteriological sense. The benefit in art therapy is its openness, compliance with rules, but also gained self-confidence of the client as a reward for the effort. The therapist can follow the choice of colors, the type of icon and the consistency in clients work.

Keywords

Iconography, art therapy, spirituality, prayer, Holy Spirit